
Tihomir PERCAN, Katarina ZENZEROVIĆ

PRILOG PROUČAVANJU CRKVE SV. DIONIZIJA KOD STARE STANCIJE (PRODOL, OPĆINA MARČANA): REZULTATI PRELIMINARNIH ISTRAŽIVANJA

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE ST DENIS CHURCH NEAR STARA STANCIJA (PRODOL IN THE MUNICIPALITY OF MARČANA): RESULTS OF THE PRELIMINARY INVESTIGATION

Tihomir Percan
Hrvatski restauratorski zavod, Odjel za
kopnenu arheologiju, sjedište Juršići, Hrvatska

Tihomir Percan
Croatian Conservation Institute
Department of Land Archaeology, Juršići, Croatia

Katarina Zenzerović
Arheološki muzej Istre, Pula, Hrvatska
katarina.zenzerovic@ami-pula.hr

Katarina Zenzerović
Archaeological Museum of Istria, Pula, Croatia
katarina.zenzerovic@ami-pula.hr

UDK 726:904>(091)(497.571Marčana)
Prethodno priopćenje - novitates
Primljeno: 18. 6. 2020.
Odobreno: 2. 7. 2020.

UDC 726:904>(091)(497.571Marčana)
Preliminary Report - Novitates
Received: June 18, 2020
Approved: July 2, 2020

Ostatci crkve sv. Dionizija nalaze se u blizini naselja Bratulići i Stara Stancija u Općini Marčana (jugoistočna Istra). Tijekom 2019. i 2020. godine lokalitet je očišćen od gustog raslinja te je napravljena detaljna dokumentacija u suradnji Općine Marčana, Arheološkog muzeja Istre iz Pule i Hrvatskog restauratorskog zavoda. Djelomice su sačuvani tek istočni i južni perimetralni zid crkve u dužini od 10 m na kojem je vidljiv zazidani prolaz/ulaz širine 0,9 m. U neposrednoj su blizini evidentirani i antički nalazi te je sakralni objekt najvjerojatnije nastao na mjestu ranije (kasno)antičke građevine. Prema dobivenim podacima najvjerojatnije je riječ o jednobrodnoj crkvi s upisanom apsidom kakve su česte u romaničkom razdoblju na prostoru Istre. Crkva se spominje i u Istarskom razvodu, dokumentu iz 1325. godine, kao crekva Svetoga Duniža, a na zemljovidima se javlja krajem 18. stoljeća.

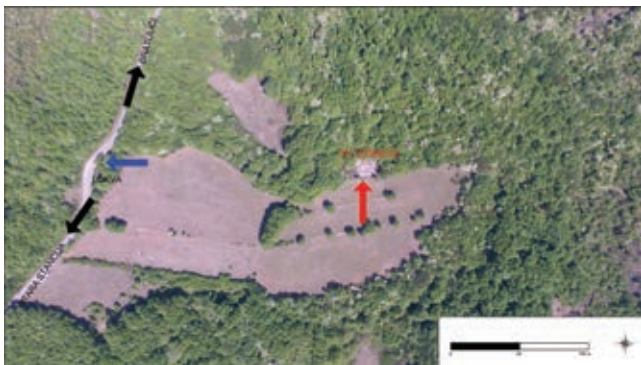
The remains of the St Denis (Dionysius of Paris) church are situated near the settlements of Bratulići and Stara Stancija in the Municipality of Marčana (southeastern Istria). The site was cleared of dense vegetation in 2019 and 2020, followed by the production of detailed documentation in collaboration with the Municipality of Marčana, the Archaeological Museum of Istria in Pula and the Croatian Conservation Institute. Only the east and south perimeter wall of the church have been preserved, to a length of ten metres, in which there is a visible 0.9-metre-wide walled-up passage/entrance. Antique period finds were recorded in the immediate vicinity; this sacral building likely stood at the site of an earlier (late) antique edifice. Based on the gathered data this was most likely an aisleless church with an inscribed apse, the likes of which are frequent in the Romanesque period on the Istrian peninsula. The church is mentioned in the Istrian Book of Boundaries, a document from the year 1325, as "crekva Svetoga Duniža" and appears on maps in the late eighteenth century.

KLJUČNE RIJEČI: Sv. Dionizije (Sv. Duniž); jednobrodna crkva; antika; srednji vijek; romanika; Istarski razvod

KEY WORDS: St Denis (Dionysius of Paris); aisleless church; antique period; medieval period; Romanesque; Istrian Book of Boundaries

UVOD

Potreba za izradom dokumentacije i pisanjem ovog rada javila se kako bi se napravio prvi korak u budućim planiranim istraživanjima. Stoga su Arheološki muzej Istre i Hrvatski restauratorski zavod, potpomognuti financijskim sredstvima Općine Marčana, zajednički krenuli u ostvarenje projekta istraživanja crkve koje bi u konačnici trebalo rezultirati saniranim i prezentiranim objektom sakralne baštine¹. Sam objekt je manjih dimenzija i arheološko istraživanje dalo bi mnoštvo odgovora na nejasna pitanja koja se tiču kako antičkog tako i srednjovjekovnog razdoblja ovog lokaliteta, a samim time i šireg prostora. Ostaci crkve sv. Dionizija nalaze se u Općini Marčana u jugoistočnom dijelu Istre, oko 500 metara jugozapadno od Bratulića te oko 200 m istočno od lokve koja se nalazi kraj nerazvrstane ceste Stara Stancija - Bratulići, na području naselja Prodol, na oko 205 metara nadmorske visine (sl. 1). Lokalitet se nalazi na lako pristupačnom terenu jer do njega vodi put preko kat. č. 1025/1 k.o. Krnica. Prema titularu crkve (sv. Dionizije), nastao je i toponim *Sveti Duniž* (*Doniž*) kako se naziva šire područje.² Zidovi crkve donedavno su bili zarasli u gusto raslinje, a danas je na ovom mjestu vidljiva tek povećana nakupina kamenja i zemljanog nasipa, te dijelovi južnog perimetralnog zida koji se jedini donekle

Sl. 1 Položaj crkve sv. Dionizija na podlozi zračnog snimka (fotografija: J. Višnjić, obradio: T. Percan).

Fig. 1 The position of the St Denis church indicated on an aerial photograph (photo by: J. Višnjić, processing: T. Percan).

¹ Posebne zahvale na svesrdnoj pomoći idu svima koji su na određeni način pomogli pri izradi ovog rada; od financijske potpore Općine Marčana, preko matičnih ustanova oboje autora te niza pojedinaca kao što su Marko Uhač, Ondina Krnjak, dr. sc. Tatjana Bradara, dr. sc. Samanta Paronić, dr. sc. Josip Višnjić, Marko Banda i niz drugih koje smo nenamjerno izostavili.

² Za istraživanje povijesti crkve sv. Dionizija autorica je potaknuta i osobnim motivima. Naime, ruševine crkve nalaze se na kat. č. 1025/1 k.o. Krnica, koja se nalazi u vlasništvu obitelji Zenzerović, Prodol 3. U predaji je kat. č. 1025/1 nazivana „Sv. Duniž - crikva“, a susjedna, kat. č. 1026 „Sv. Duniž - cimitar“. Obje katastarske čestice danas su u naravi šuma.

INTRODUCTION

The production of documentation and of this paper were a requisite first step towards planned future archaeological investigation. This saw the Archaeological Museum of Istria and the Croatian Conservation Institute, with financial assistance provided through the Municipality of Marčana, jointly undertaking the investigation of the church, which should in its final phase see the rehabilitation and presentation of this sacral heritage building¹. The structure is of modest dimensions and archaeological investigation would provide an abundance of answers to unclear matters that concern both the antique and medieval periods at this site, and, thereby, of the broader area. The remains of the St Denis (Dionysius of Paris) church are located in the Municipality of Marčana, towards the southeastern end of Istria, some five hundred metres to the southwest of Bratulići and about two hundred metres to the east of a pond that lies next to the unclassified road from Stara Stancija to Bratulići, in the settlement of Prodol, at an elevation of about 205 m.a.s.l. (Fig. 1). The site is on easily accessible terrain, with a path running to it over cadastral plot no. 1025/1 in the cadastral municipality of Krnica. The toponym *Sveti Duniž* (*Doniž*), used to refer to the broader area, was adopted from the titular name of the church (St Denis/Dionysius of Paris/*sveti Dionizije*).² The walls of the church were, until recently, overgrown with dense vegetation, and now we see at their place only a substantial heap of stone, a bank of earth, and sections of the south perimeter wall, the only wall to some extent identifiable in the landscape. These works aim to lay the foundation for future and, hopefully, quickly forthcoming investigative campaigns.

THE SOURCES AND AN OVERVIEW OF PREVIOUS INVESTIGATION

In the 2009 spatial (zoning) plan produced by the Municipality of Marčana the St Denis (*sveti Dionizije*)

¹ We extend particular thanks for the wholehearted assistance provided by all those who contributed to the production of this paper; from the financial assistance provided through the Municipality of Marčana and the support of the parent institutions of the authors, to Marko Uhač, Ondina Krnjak, Tatjana Bradara PhD, Samanta Paronić PhD, Josip Višnjić PhD, Marko Banda, and many others we have unintentionally failed to mention.

² In studying the history of the St Denis church author K. Zenzerović also finds personal motivation. The ruins of the church, namely, lie on cadastral plot no. 1025/1 in the cadastral municipality Krnica, owned by the Zenzerović family, No. 3 Prodol. In local usage cadastral plot no. 1025/1 is referred to as “Sveti Duniž-crikva” (“St Denis-church”), and the neighbouring cadastral plot no. 1026 as “Sveti Duniž-cimitar” (“St Denis-cemetery”). Both plots of land are now covered by woods.

raspoznaje u kraljiku. Ovim radom pokušat će se stvoriti temelji na kojima će počivati buduća, nadamo se skorašnja istraživanja.

IZVORI I POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Prostornim planom uređenja Općine Marčana iz 2009. godine crkva sv. Dionizija nalazi se na popisu zaštićenih spomenika Općine Marčana. Prema Konzervatorskoj podlozi područja obuhvata PPU Općine Marčana lokalitet je evidentiran te se predlaže upis u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.³

Za ovaj sakralni objekt, od kojeg su do danas očuvani samo skromni ostatci, navodi se kako se nalazi na mjestu gdje je i u antici bio neki hram, kao završetak terminacije agera kolonije Pole⁴ (Bratulić 1989, 115; Kandler CDI, 625–626). Crkva je popularno nazivana „Cubba“ (Kandler CDI, 626), a termin kuba spominje se i u Istarskom razvodu gdje označava apsidu (Bratulić 1989, 117). Schiavuzzi donosi dimenzije od 10,75 x 6,25 m, pravilne orijentacije, te navodi kako je oko nje pronađeno dosta ulomaka antičke keramike: tegula, dolija i drugog, a zabilježeno je i prisustvo grobova. Također, navodi se kako je sagrađena na antičkim temeljima koji su možda vidljivi u donjim dijelovima sačuvanih ogradnih zidova (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38; Schiavuzzi 1908, 92–93). Nalazila se na četveromeđi župa Mutvoran, Filipana, Barban i Rakalj.⁵ Na dan sv. Dionizija⁶ tamo su zajednički misli

church is listed among the protected monuments in the municipality. According to the relevant conservation study for the area covered by the municipality's spatial development plan, the site has been recorded and has been proposed for inscription into the Register of Cultural Property of the Republic of Croatia³.

It is noted of this sacral structure, of which we now have only modest preserved remains, that it is located at the site of another unidentified temple of the antique period, as the terminal point of the boundary of the Pula colony ager⁴ (Bratulić 1989, 115; Kandler CDI, 625–626). The church was referred to broadly and informally as *Cubba* (Kandler CDI, 626), with this term also seen in the *Istrian Book of Boundaries*, where it denotes an apse (Bratulić 1989, 117). Schiavuzzi cites its dimensions as 10.75 by 6.25 metres, its alignment west-to-east, noting that a significant number of sherds of antique pottery were found around it: tegulae, dolia and other, and that the presence of graves was observed. He further notes that it was raised atop antique foundations that may be visible in the lower parts of the preserved perimetral walls (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38; Schiavuzzi 1908, 92–93). It stood at the meeting of the boundaries of four parishes: Mutvoran, Filipana, Barban and Rakalj.⁵ Mass was concelebrated there on the St Denis feast day⁶ by the priests in Barban, Rakalj and Mutvoran. The

³ Prostorni plan uređenja općine Marčana dokument je iz 2009. godine u kojem se crkva sv. Dionizija navodi kao kulturno dobro pod rednim brojem 39. Navodi se kako je riječ o neprecizno ubiciranom arheološkom lokalitetu i zoni, a riječ je o člancima 170., 173., 174. i 175. navedenog dokumenta (PPUO Marčana 2009, 61–64).

⁴ Schiavuzzijeva sjeverna granica centurijacije protezala se od Veštra na sjeverozapadu, preko Bala i Filipane do Krnice na sjeveroistoku. Nakon teksta, na dvama nenumeriranim listovima, tiskana je Schiavuzzijeva arheološka karta iz 1907. s ucrtanim granicama rimske centurijacije (Schiavuzzi 1908).

⁵ Danas crkva pripada Župi sv. Marije Magdalene, Krnica – Mutvoran Vodnjanskog dekanata (Milotić 2010, 183). Ne navodi se u popisu crkvi u: Bartolić, Grah 1999, 90–92.

⁶ Sv. Dionizije Pariški, biskup mučenik iz Galije, koji se slavio 9. listopada (Badurina 2000, 228). Sv. Dionizije (grč. Dionysios, lat. Dionysius; franc. Denis) rođen je u Italiji, a bio je prvi biskup Pariza (Badurina (ur.) 1990, 204). Njega je papa Fabijan oko 250. godine poslao u Galiju gdje je mučen, a ubijen je na brdu Montmartre. Prikazuje se kao biskup koji u rukama nosi svoju glavu zbog toga što je, prema predaji, nakon dekapitacije podignuo vlastitu glavu s poda i hodao još kilometrima propovijedajući noseći vlastitu glavu u rukama (Guerry 2013, 72–73; Morton 1961, 286). Još je i zaštitnik u ratu te protiv bjesnila i glavobolje (Badurina (ur.) 1990, 204), a slavi se zajedno s đakonom Eleuterijem i svećenikom Rustikom koji su također ubijeni zajedno s njim (Guerry 2013, 69; Morton 1961, 286). Upravo je sv. Dionizije (franc. Denis) zaštitnik Pariza i cijele Francuske, a najpoznatiji sakralni objekt koji nosi njegovo ime svakako je bazilika Saint Denis u Parizu posvećena još 775. god. (Jurković 2001, 37, 39).

³ The Marčana municipality's spatial development plan was adopted in 2009 and indicates the St Denis church under no. 39 on its list of cultural property. It states that this is an archaeological site in the zone that has not been precisely located. This is covered in articles 170, 173, 174 and 175 of the document (Spatial Development Plan of the Municipality of Marčana 2009, 61–64).

⁴ According to Schiavuzzi the northern boundary of the centuriation runs from Veštar to the northwest, by way of Bale and Filipana to Krnica to the northeast. The text is followed by two unnumbered pages showing Schiavuzzi's archaeological map of 1907 indicating the boundaries of the Roman centuriation (Schiavuzzi 1908).

⁵ Today the church is part of the St Mary Magdalene parish, Krnica–Mutvoran of the Vodnjan deanery (Milotić 2010, 183). It is not cited in the list of churches provided by Bartolić and Grah (1999, 90–92).

⁶ St Dionysius of Paris was a martyred bishop in Gaul whose feast day is celebrated on the 9th of October (Badurina 2000, 228). Dionysius (Greek: Dionysios, Latin: Dionysius; French: Denis) was born in Roman Italia and was the first to be assigned to the post of bishop of Paris (Badurina (ed.) 1990, 204). He was deployed to Gaul by the Roman pontiff Fabian (Fabianus) at some point around the year 250 where he was tortured and then killed on the hill Montmartre. He is depicted as a bishop carrying his head in his hands as legend has it that he continued to walk for several kilometres preaching after his decapitated corpse picked up his own head from the floor (Guerry 2013, 72–73; Morton 1961, 286). He is venerated as a protector saint in war, against rabies and headaches (Badurina (ed.) 1990, 204), and is celebrated together with the deacon Eleuterius and the priest Rusticus, killed along with him (Guerry 2013, 69; Morton 1961, 286). Dionysius (French: Denis) is the patron saint of Paris and of France; the best-known sacral building named in his honour is the Basilica of Saint-Denis in Paris, consecrated in the year 775 (Jurković 2001, 37, 39).

barbanski, rakljanski i mutvoranski svećenik. Nakon toga održavao se sajam: Mutvoranci su svoj imali pred vratima crkve, a Barbanci i Rakljanci iza apside – svetišta crkve (Bratulić 1989, 117). Postoji i podatak kako je vratima bila okrenuta prema Mutvoranu, a postojala je do 1775. godine. Donja sela Barbanštine njome su se služila sve do 1726. godine kada je podignuta crkva Majke Božje od Zdravlja kod Hreljića⁷ (Bertoša 2015, 120–121). Za godinu 1738. zabilježeno je i da se crkvu sv. Dionizija pohodilo tijekom svibanjskih molitava za usjeve (tzv. rogacijuna), i to ponedjeljkom (Bertoša 2004, 65).

U apostolskoj vizitaciji pulske biskupije provedenoj krajem 1579. i tijekom 1580. godine veronski biskup Agostino Valier spominje je kao neposvećenu, s krovom i vratima, ali s praznim oltarom. O priходу crkve, koji iznosi oko 40 lira⁸, brinu članovi bratovštine sv. Dionizija u kaštelu Mutvoranu (Joksimović, u objavi). Godine 1641. novigradski biskup Giacomo Filippo Tommasini navodi da se u mutvoranskom kaštelu, osim crkvi sv. Margarete, sv. Nikole i sv. Marije Magdalene, nalazi i crkva sv. Dionizija udaljena tri milje od naselja, koja je uobičajeno primala mnoge prihode. Opisuje i zanimljiv običaj: u slučaju da vjernike napadnu bijesni psi, pobožnost bi im nalagala da po završetku mise sakupljaju strugotine nastale povlačenjem reze (zasuna) na crkvenim vratima i stavljaju ih u posvećeni kalež koji bi im pružio župnik, popiju i tako ostanu zdravi⁹. Biskup Saraceno¹⁰ zabranio je uporabu posvećenog kaleža, ali dopustio da se služe drugom čašom (Tommasini 1837 (1641), 483–484). Služeći se Tommasinijevim rukopisom, nekoliko desetljeća kasnije, ove podatke donosi Prospero Petronio (Petronio 1968 (1681), 291).¹¹ Dodatno, Dario Alberi navodi da su lokalni svećenici sve do kraja 19. stoljeća vjernicima prodavali navedene strugotine (Alberi 2001, 1664). Marijan Jelenić iznosi tezu da je ovdje u Bratulićima bio samostan pavlina, a prenosi i zanimljivu anegdodu o posjetu pravoslavnih grčkih monaha lokalitetu koji se zbilo oko 1919. godine (Jelenić 2005, 30).

celebration of the mass was followed by a fair: the people of Mutvoran traded their wares before the doors of the church, and the people of Barban and Rakalj behind the apse/sanctuary of the church (Bratulić 1989, 117). There is also an indication that the doors faced Mutvoran and that the building stood through to 1775. The lower villages of the Barban region used this church through to 1726, when a church dedicated to the Theotokos of Health (*Majka Božja od Zdravlja*) was raised in Hreljići⁷ (Bertoša 2015, 120–121). Of the year 1783 it is recorded that the St Denis church was visited Mondays during the prayers for crops in May (the *rogacijuni*) (Bertoša 2004, 65).

During an apostolic visitation to the diocese of Pula in late 1579 and in the course of 1580 Agostino Valier, the bishop in Verona, mentions it as not being consecrated, having a roof and a door, but with an empty altar. The members of the fraternity of St Denis at the Mutvoran castle saw to the administration of the revenue of the church, about forty lira⁸ (Joksimović, in press). In the year 1641 the bishop in Novigrad, Giacomo Filippo Tommasini, notes that the Mutvoran castle, besides the churches dedicated to St Margaret, St Nicholas and St Mary Magdalene, includes the St Denis church, located three miles from the settlement, which customarily saw significant revenue. He also describes an interesting custom: if rabid dogs attacked lay worshippers, piety would require them to collect the shavings produced when the latch on the church door was pulled after a mass, which were placed in a consecrated chalice and then given to them by the parish priest to drink and thereby remain healthy⁹. The bishop Saraceno¹⁰ forbade the use of a consecrated chalice, but did permit the use of some other cup (Tommasini 1837 (1641), 483–484). Several decades later Prospero Petronio (Petronio 1968 (1681), 291) referenced this datum from the Tommasini manuscript.¹¹ Further, Dario Alberi notes that local priests sold the cited shavings to lay worshippers through to the late nineteenth century (Alberi 2001, 1664). Marijan

⁷ Sveti Dionizije se i danas slavi u Hreljićima, pa se tako na glavnom oltaru nalazi njegov kip (Jelenić 2005, 21).

⁸ Usporedbe radi, pulska katedrala imala je prihod od oko 550 lira (Krnjak 2016a, 358).

⁹ I ranije je navedeno kako je sv. Dionizije zaštitnik protiv bjesnoće i otuda vjerojatno ovakav običaj (Badurina (ur.) 1990, 204).

¹⁰ Grb pulske biskupa Giulija Saracena (1640. – 1644.) pripada fondusu Arheološkog muzeja Istre (inv. br. AMI-S-8265), a izložen je u trijemu Komunalne palače u Puli (Krnjak, Radossi 1996, 190, br. 85; Krnjak 2016, 50–51, br. 8).

¹¹ Tijekom vizitacije pulske biskupije u doba stolovanja Alvisea Marcella 1658. i 1659. godine, prilikom posjeta Mutvoranu i Krnici crkva sv. Dionizija nije zabilježena (Kudiš Burić, Labus 2003, 273–281).

⁷ St Denis is worshipped in Hreljići to this day, and the main church altar features a St Denis statue (Jelenić 2005, 21).

⁸ For comparison: the cathedral in Pula had a revenue of about 550 lire (Krnjak 2016a, 358).

⁹ It has been noted that St Denis was venerated as a protector against rabies, hence the likely origin of this custom (Badurina (ed.) 1990, 204).

¹⁰ A coat of arms of the Pula bishop Giulio Saraceno (1640–1644) is held by the Archaeological Museum of Istria (inv. no. AMI-S-8265) and is exhibited in the porch of the municipal palace in Pula (Krnjak, Radossi 1996, 190, no. 85; Krnjak 2016, 50–51, no. 8).

¹¹ The St Denis church was not recorded during visits to Mutvoran and Krnica undertaken as part of a visitation to the Pula diocese during the bishopric of Alvise Marcello in 1658 and 1659 (Kudiš Burić, Labus 2003, 273–281).

Na kartografskim prikazima crkvu nalazimo najranije krajem 18. stoljeća, i to 1784. godine kada je križićem i titularom *S. Dionisio* bilježi Giovanni Valle (sl. 2). Sljedeći je označava Franz Johann Joseph von Reilly 1791. godine praznim kružićem i titularom *S. Dioniz* (sl. 3).

Sl. 2 Crkva (crvena točka) na zemljovidu Giovannija Vallea, Parte meridionale dell'Istria, Venecija 1784. (Arheološki muzej Istre, Dokumentacijski odjel).
Fig. 2 The church (indicated by a red dot) on the Giovanni Valle map Parte meridionale dell'Istria, Venice 1784 (Archaeological Museum of Istria, Documentation Department).

Sl. 3 Crkva (crvena točka) na zemljovidu Franza Johanna Josepha von Reillyja, Der Landschaft Istrien mittlere Theil, Beč 1791. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka zemljovida i atlasa).
Fig. 3 The church (indicated by a red dot) on the Franz Johann Joseph von Reilly map Der Landschaft Istrien mittlere Theil, Vienna 1791 (National and University Library in Zagreb, Map Collection).

Jelenić has proposed that there was a Pauline monastery in Bratulici, and relates an interesting anecdote concerning

Sl. 4 Crkva na zemljovidu Giovannija Antonija Capellarisa, Carta dell'Istria, Trst 1797. (izvor: Capellaris, Giovanni Antonio. Carta dell'Istria. da Giov. Torricella, 1797. <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:img-P7RE9K4D>>).

Fig. 4 The church on the Giovanni Antonio Capellaris map Carta dell'Istria, Trieste 1797 (source: Capellaris, Giovanni Antonio. Carta dell'Istria. da Giov. Torricella, 1797 <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:img-P7RE9K4D>>).

Sl. 5 Prikaz područja oko crkve na katastru iz 1820. godine (Catasto franceschino, 1820. godine).

Fig. 5 The area around the church as shown in the cadastre of 1820 (Catasto franceschino, 1820).

Shematizirani prikaz jednobrodne crkvice, pročeljem okrenute prema istoku s titularom *S. Dionisio* donosi Giovanni Antonio Capellaris 1797. godine (sl. 4). Na katastru iz 1820. godine crkva nije naznačena već je označena obližnja građevina (kat. č. 212) (sl. 5). To znači kako je već tada bila u ruševnom stanju i neprepoznatljiva.

U dokumentaciji Arheološkog muzeja Istre crkva je evidentirana kroz nekoliko sekundarnih dokumentacijskih fondova: terenske izvještaje, dijateku i fototeku. Prve vijesti o lokalitetu prenosi nam kustos i prvi ravnatelj Arheološkog muzeja Istre, Boris Bačić, koji je od stanovništva iz Bratulića saznao da su kod lokve u blizini Stare Stancije prilikom zemljanih radova znali pronaći „stare grobove s kostima“ (Bačić 1974). Potom su ostatci crkve evidentirani na arheološkoj karti Općine Marčana izrađenoj 1996. godine (Buršić–Matijašić 1996; Ujčić 1996). Za potrebe rada o arheološkoj topografiji Prodola i Filipane (Buršić–Matijašić, Matijašić 1997, 5–18) uz izvještaj o obilasku, 1997. godine tadašnja kustosica Arheološkog muzeja Istre, Klara Buršić–Matijašić fotodokumentirala je poklopac kamenog sarkofaga koji se nalazi unutar dvorišta kuće obitelji Škabić na Staroj Stanciji, Prodol 39. Poklopac kasnoantičkog sarkofaga, za kojeg se pretpostavlja da potječe s lokaliteta sv. Dionizija, nalazio se u sekundarnoj upotrebi i služio je kao kamenica za napajanje životinja (Buršić–Matijašić 1997) (sl. 6).

Sl. 6 Poklopac sarkofaga u sekundarnoj upotrebi (Arheološki muzej Istre, Dokumentacijski odjel).

Fig. 6 A sarcophagus lid in secondary use (Archaeological Museum of Istria, Documentation Department).

a visit by Greek Orthodox monks to the site at some point around the year 1919 (Jelenić 2005, 30).

The earliest appearance of the church on maps is from the late eighteenth century: Giovanni Valle indicates its position in 1784 with a small cross symbol and the titular name *S. Dionisio* (Fig. 2). It is next indicated by Franz Johann Joseph von Reilly in 1791 with an empty circle and the titular name *S. Dioniz* (Fig. 3). Giovanni Antonio Capellaris provides a schematic depiction of the aisleless church in 1797 (Fig. 4), with the façade facing east and the indicated titular *S. Dionisio*. The cadastre of 1820 does not show the church, but does indicate a nearby structure (cadastral plot no. 212) (Fig. 5). This means that the structure was by then in ruins and unrecognisable.

The church is recorded in a number of secondary documentary sources held at the Archaeological Museum of Istria: in the field reports, the collection of filmstrips and photographic slides, and the photography collection. The first news of the site comes to us by way of Boris Bačić, curator and first director of the Archaeological Museum of Istria, who learned from the residents of Bratulići that they would often come across “old graves with bones” in the course of excavation works at the pond near Stara Stancija (Bačić 1974). Later the remains of the church were recorded in an archaeological map of the Municipality of Marčana produced in 1996 (Buršić–Matijašić 1996; Ujčić 1996). In 1997 then curator of the Archaeological Museum of Istria Klara Buršić–Matijašić produced a field report and photographic documentation of the lid of a stone sarcophagus located in the yard of the Škabić family house at No. 39 Prodol in Stara Stancija for a paper on the archaeological topography of Prodol and Filipana (Buršić–Matijašić, Matijašić 1997, 5–18). The late antique sarcophagus lid, presumed to have originated from the St Denis church site, was in secondary use, serving as a water trough for livestock (Buršić–Matijašić 1997) (Fig. 6).

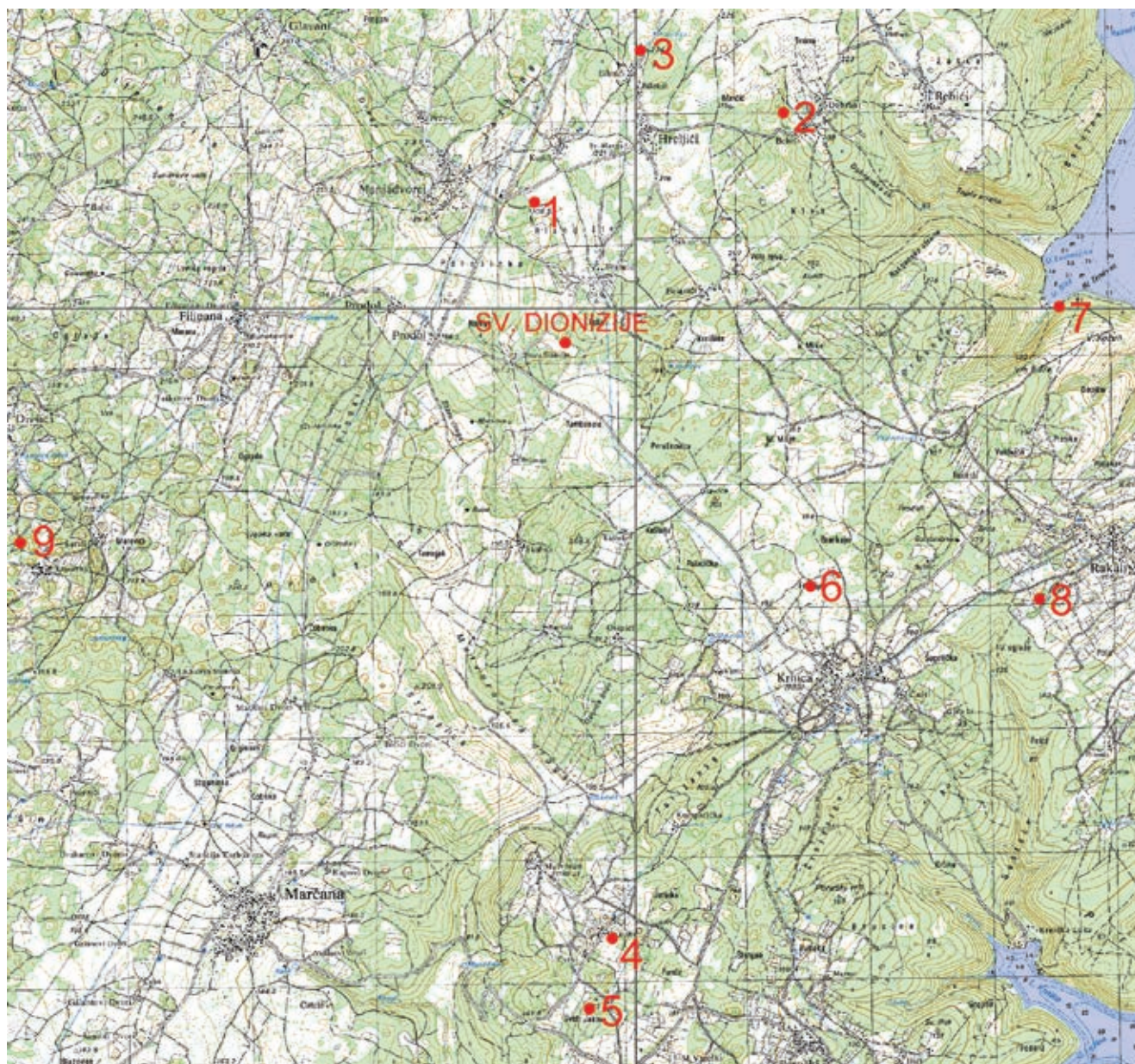
THE ST DENIS CHURCH AND ITS IMMEDIATE ENVIRONS IN THE ANTIQUE AND MEDIEVAL PERIODS

We will look briefly at this period in light of the recorded antique finds. There are a number of antique period sites in the immediate environs, pointing to the intensive human occupation of this area and use of all available resources, including the fertile fields, meadows and forests. We will cite here only the antique period sites located within a radius of five kilometres (Fig. 7). The most proximate site is Plandište, lying 1.2 kilometres northwest and some fifty metres east of the road from

SV. DIONIZIJE I BLIŽA OKOLICA KROZ ANTIKU I SREDNJI VIJEK

S obzirom na evidentirane antičke nalaze, nekoliko redova treba posvetiti i tom razdoblju. U bližoj okolici nalazimo više antičkih lokaliteta što ukazuje kako se ovaj prostor intenzivno koristio i kako su korišteni svi dostupni resursi poput plodnih polja, pašnjaka i šuma. Navest ćemo samo one antičke lokalitete u radijusu do 5 km (sl. 7). Najbliži lokalitet je Plandište koji se nalazi 1,2 km sjeverozapadno te 50–ak m istočno od glavne prometnice Pula–Barban kod skretanja za Kujiće (Bulić

Pula to Barban at the exit for Kujići (Bulić 2014, 354–355). Tegulae sherds were identified at the entrance to the settlement of Beloči, with this site located about 2.5 kilometres to the northeast (oral report from M. Uhač; a visit by the authors and M. Uhač in July of 2003). Remains of antique period architecture were recorded not far from Biletići (Bulić 2014, 354). Although there is as yet no concrete evidence of the existence of an antique period site in the area of present day Mutvoran, four kilometres to the south, we do see antique remains in nearby Cokuni (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38)

Sl. 7 Kartografski prikaz antičkih lokaliteta u okolici Sv. Dionizija na kartografskoj podlozi mjerila 1 : 25 000 (1. Plandište, 2. Beloči, 3. Biletići, 4. Cokuni, 5. Sv. Jakov, 6. Glavica, 7. Uvala Blaz, 8. Sv. Todor, 9. Boškina).

Fig. 7 Map showing antique sites in the area around the St Denis church, scale 1:25,000 (1. Plandište, 2. Beloči, 3. Biletići, 4. Cokuni, 5. Sv. Jakov (St James church), 6. Glavica, 7. Uvala Blaz, 8. Sv. Todor (St Theodore church), 9. Boškina).

2014, 354–355). Na ulazu u mjesto Beloči također su evidentirani ostatci tegula, a lokalitet se nalazi oko 2,5 km sjeveroistočno (usmeno priopćenje M. Uhača; posjet autora i M. Uhača u srpnju 2003. godine), a nedaleko Biletića evidentirani su ostatci antičke arhitekture (Bulić 2014, 354). Iako zasad ne postoje konkretni dokazi o postojanju antičkog lokaliteta na prostoru današnjeg Mutvorana koji se nalazi 4 km južno, antički se ostatci nalaze u obližnjim Cokunima (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38) i uz crkvu sv. Jakova (Bulić 2014, 355–356; Matijašić 1988, 37–38). Lokalitet Glavica s ostacima antičke cisterne nedaleko Krnice nalazi se oko 3 km jugoistočno (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38; Matijašić 2006, 23). Baš kao i za prostor sv. Dionizija tako i za ostale navedene lokalitete ne može se točno odrediti datacija, izuzev one općenite kako pripadaju antici. Stoga ovo pokazuje nužnost arheoloških istraživanja kako bi se preciznije utvrdilo o kojem je razdoblju riječ. Upravo zahvaljujući arheološkim istraživanjima na tri se lokaliteta u neposrednoj blizini dobilo precizniji odgovor u kojem su razdoblju korišteni. To su lokalitet u uvali Blaz (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 39) koji se nalazi oko 4 km istočno i koji se datira u prva tri stoljeća (Percan 2018, 1), zatim Sv. Tudor (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38) na kojem je zasad evidentiran kasnoantički horizont, a nalazi se 4,4 km jugoistočno (Percan 2020, 1) te Boškina kod Krvavića (4,5 km zapadno) datirana u 1. i 2. stoljeće (Zmaić 2007, 77, 103). Gustoća antičkih lokaliteta u blizini ove mikrolokacije ukazuje kako je i prostor koji se nalazi na samom istočnom rubu pulskog agera bio također relativno gusto naseljen, ne u onolikoj mjeri kao porečki ili zapadni dio pulskog agera, ali s obzirom na konfiguraciju terena izgleda kako je iskorišten svaki povoljan prostor za gradnju gospodarskih objekata u razdoblju antike (Matijašić 2006, 24–25). O antičkoj tradiciji lokaliteta ili bar okolnog prostora govori i podatak da je crkva bila sagrađena na antičkim ruševinama kao i da je u blizini zabilježeno prisustvo grobova te antičke keramike, tegula i dolija (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38; Matijašić 2006, 24; Schiavuzzi 1908, 92–93). Isto tako, moguće je da poklopac sarkofaga koji se nalazi u sekundarnoj upotrebi na Staroj Stanciji pripada jednom od spomenutih grobova što također ukazuje na antičku tradiciju okolnog prostora, a samim time i sv. Dionizija. Naravno, ove podatke treba potvrditi novim arheološkim dokazima u samim temeljima crkve ili njezinoj neposrednoj blizini. S obzirom na postojanje dobro očuvanih ostataka rimske centurijacije na prostoru pulskog agera tek kojih 6 do 7 km jugoistočno od crkve sv. Dionizija valja u budućim pregledima terena imati na umu kako je upravo centurijacija bila temelj kasnijih zemljišnih odnosa u ranome i razvijenom

and near the St James church (Bulić 2014, 355–356; Matijašić 1988, 37–38). The remains of an antique cistern at the Glavica site lie not far from Krnica, about three kilometres to the southeast (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38; Matijašić 2006, 23). No precise dates can be confidently proposed for the cited sites, as is the case with the St Denis area, other than the general assertion that they are of the antique period. This all points to the imperative of archaeological investigation (excavation) aimed at determining the precise period in question. It was thanks to archaeological investigation at three sites in the immediate vicinity that we now have more precise insight as to their period of occupation. These are a site facing the Blaz cove (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 39), located about four kilometres to the east and dated to the first three centuries (Percan 2018, 1), the St Theodore church site (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38) where a late antique horizon has been thus far identified, located 4.4 kilometres to the southeast (Percan 2020, 1), and the Boškina site near Krvavići (4.5 kilometres to the west), dated to the first and second centuries (Zmaić 2007, 77, 103). The density of antique sites near this micro-location indicates that the area on the very eastern bounds of the Pula ager was also relatively densely populated—not to the extent that the Parentine ager or the western end of the Pula ager were, but evidently in the antique period every suitable area afforded by the configuration of the terrain was used for the erection of farm buildings (Matijašić 2006, 24–25). Further indicative of the antique traditions of the site, or at least of the surrounding area, is the datum that the structure was erected atop antique ruins, and that the presence of graves and antique pottery, tegulae and dolia has been recorded nearby (Bulić 2014, 355; Matijašić 1988, 38; Matijašić 2006, 24; Schiavuzzi 1908, 92–93). Likewise, it is possible that the sarcophagus lid found in secondary utilisation at Stara Stancija was from one of the cited graves, which further points to the antique tradition of the surrounding area, and thereby of the St Denis church site. These data, of course, require corroboration through new archaeological evidence in the actual foundations of the church or in its immediate vicinity. Given the existence of well-preserved remains of Roman period centuriation in the area of the Pula ager not more than six to seven kilometres to the southeast of the St Denis church site, future field surveys should bear in mind that centuriation was in fact the foundation of later landholding relationships in the early and high medieval periods and that in some places the ancient land divisions remain the boundaries between plots of land or are now lines of communication, i.e. countryside

srednjem vijeku i kako su ponegdje upravo stare antičke podjele zemljišta još uvijek granice između parcela ili pak predstavljaju komunikacije, odnosno poljske puteve. Nažalost, na prostoru uokolo crkve sv. Dionizija ti tragovi zasad nisu evidentirani (Matijašić 2006, 22-23).

U srednjem vijeku crkva sv. Dionizija spominje se u Istarskom razvodu kao *crekva Svetoga Duniža* (Bratulić 1989, 15b, 19). Naime, svog desetog dana putovanja po Istri komisija je ovdje prisustvovala misi kojom je započinjao svaki radni dan, a zatim se uputila prema Filipani¹² (Bratulić 1989, 16b, 19). Upravo opisi krajolika kao i pojedinih mjesta u Istarskom razvodu predstavljaju konzervirani izgled srednjovjekovne ruralne Istre u 14. stoljeću (Buršić-Matijašić 2013, 62). Samim time i opis crkve sv. Dionizija iz 14. stoljeća pokazuje kako se krajolik ove mikrolokacije promijenio. No, bez obzira na to, i danas se mogu prepoznati određeni elementi u krajoliku opisani pred gotovo 700 godina u Istarskom razvodu.

OPIS LOKALITETA

Tijekom posjeta arheologa Arheološkog muzeja Istre 90-ih godina proteklog stoljeća kao i posjetom autora ovog teksta tijekom prvih dvaju desetljeća 21. stoljeća, prostor crkve i uokolo nje bio je zarastao u gustu vegetaciju, a donekle su bili vidljivi tek južni i istočni zid objekta. Stoga je prije bilo kakvih dokumentacijskih zahvata bilo potrebno cijeli prostor očistiti od drveća i gustog raslinja kako bi dijelovi sačuvanih zidova postali jasniji i vidljiviji, i kako bi se dobili gabariti ostatka srušenog i zatrpanog objekta (sl. 8, sl. 9). Isti su ti zidovi, južni i istočni, najbolje vidljivi i danas nakon čišćenja. Sjeverni i zapadni zid prepoznaju se tek kao promjene u konfiguraciji terena. S druge pak strane istočni je zid djelomice očuvan i to zahvaljujući činjenici kako je predstavljao granicu između dviju katastarskih čestica. Isto se može reći i za najbolje očuvani južni zid. Upravo je ovaj južni zid odvajao kat. č. 1025/1 od kat. č. 1111 koja se nalazi južno, a sagrađen je lomljencima i klesancima sleganim od početka do kraja zida u donekle pravilnim pojasevima koji su povezani vapnenom žbukom. Na prvoj trećini ovog zida vidljiv je zazidan bočni ulaz u crkvu. Kao što je već rečeno, donedavno su ostatci crkve sv. Dionizija bili zarasli u

lanes. In the area around the St Denis church we have not yet, unfortunately, identified these traces (Matijašić 2006, 22-23).

In the medieval period the St Denis church is mentioned in the *Istrian Book of Boundaries* as “*crekva Svetoga Duniža*” (Bratulić 1989, 15b, 19). On the tenth day of its tour, namely, the demarcation commission was present at a mass held at the start of every workday, before moving on towards Filipana¹² (Bratulić 1989, 16b, 19). The descriptions of the landscape and of places in the *Istrian Book of Boundaries* constitute the conserved appearance of rural medieval period Istria in the fourteenth century (Buršić-Matijašić 2013, 62). As such the description of the St Denis church in the fourteenth century shows how the landscape of this micro-location has changed. To this day, however, we can make out some of the elements in the landscape that were described almost seven hundred years ago in the course of the medieval demarcation.

DESCRIPTION OF THE SITE

The area in and around the former church was overgrown in dense vegetation when archaeologists with the Archaeological Museum of Istria visited the site in the 1990s, and when the authors of this paper visited during the first two decades of the 21st century, and only the south and east walls of the structure were to some extent visible. Prior to any documentation work, then, the entire area had to be cleared of trees and dense overgrowth to make the preserved sections of walls more clearly evident and in order to ascertain the dimensions of the remains of the collapsed and buried structure (Fig. 8; Fig. 9;). The same walls, those to the south and east, remain the most visible following the clearing of vegetation. The north and west walls are evident only as a change in the configuration of the terrain. The east wall, for its part, is partially preserved thanks to the fact that it lies on the boundary of two cadastral land plots. This is also true of the south wall, which is the best preserved. This wall demarcated cadastral plot no. 1025/1 from neighbouring plot no. 1111 which lies to the south. It is built of rubble and ashlar laid from end to end of the

¹² Istarski razvod isprava je koja je nastala najvjerojatnije oko 1325. god. kako bi se utvrdile granice između pojedinih komuna odnosno seoskih općina, njihovih feudalnih vladara i Mletačke Republike. S obzirom kako je Istarski razvod dokument koji je nastajao prema ispravama koje su bile u upotrebi od 11. stoljeća nadalje, svakako predstavlja vrijedan dokument o stanju u Istri u 14. stoljeću. Prijepis iz 1502. god. je najstariji sačuvani primjerak napisan na hrvatskom jeziku i glagoljicom, a napisao ga je pop Jakov Križanić (Bratulić 1989, 6-12; Buršić-Matijašić 2013, 61-62).

¹² The *Istrian Book of Boundaries* is a document most likely produced around the year 1325 with the purpose of establishing the demarcation of boundaries between the various communes and rural municipalities, their feudal rulers and the Venetian Republic. Given that the book is a compilation based on deeds/acts in use from the eleventh century on, it certainly constitutes a valuable document concerning the state of affairs in Istria in the fourteenth century. The 1502 transcript is the oldest preserved copy in Croatian using the Glagolitic script, recorded by the priest Jakov Križanić (Bratulić 1989, 6-12; Buršić-Matijašić 2013, 61-62).

Sl. 8 Pogled na srušene zidove crkve vidljive tek kao promjene u konfiguraciji terena nakon čišćenja, pogled sa sjeveroistoka (fotografija: J. Višnjić).
Fig. 8 The collapsed walls of the church visible only as a change in the configuration of the terrain following the clearing of vegetation, view from the northeast (photo by: J. Višnjić).

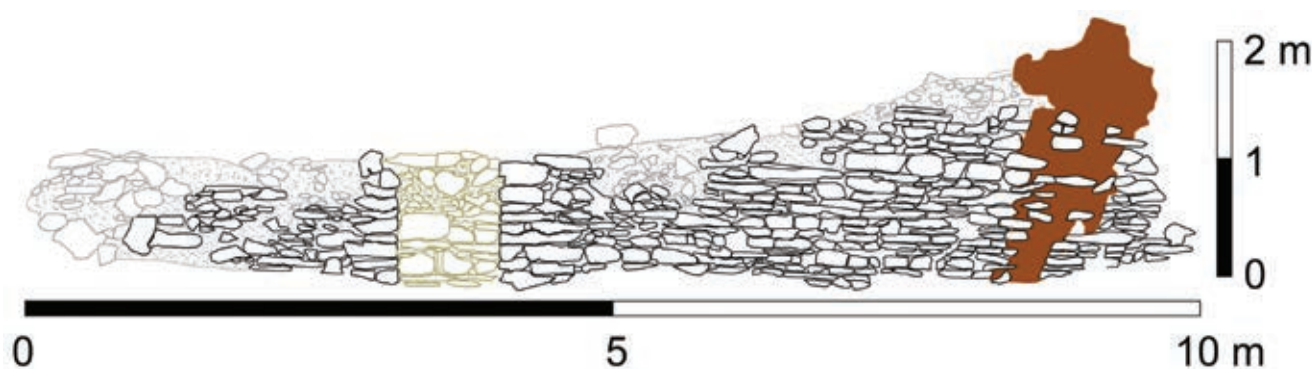
Sl. 9 Pogled na ostatke crkve iz zraka (fotografija: J. Višnjić).
Fig. 9 Aerial view of the remains of the church (photo by: J. Višnjić).

gusto raslinje i tek su neke pojedinosti dale naslutiti njezino opredjeljenje u vremenu i prostoru. No, bez obzira na prilično loše stanje ostataka objekta mogu se izvesti određeni zaključci vezani uz njegove gabarite i položaj. Crkva je pravilno orijentirana u smjeru istok – zapad.

Nameće se pitanje glavnog ulaza u crkvu s obzirom na podatak gdje se navodi kako je vratima bila okrenuta prema Mutvoranu, odnosno prema jugu (Bertoša 2015, 120-121). No, najvjerojatnije se glavni ulaz ipak nalazio na zapadnoj strani. To se može zaključiti iz nekoliko razloga. Naime, upravo do ovog dijela vodi postojeći put kojim se pristupa ovom objektu i katastarskoj čestici iz pravca zapada, odnosno ceste Stara Stancija – Bratulići. Isto tako, na južnom uzdužnom zidu nalazi se već spomenuti manji prolaz/ulaz širine oko 0,9 m kojim se komuniciralo s prostorom južno od crkve. Također, na mjestu zapadnog zida crkve s pretpostavljenim ulazom nalazi se nakupina

wall in crudely regular courses and bonded with lime mortar. In the first third of this wall we see a walled-up side entrance to the church. As has already been noted, the remains of the St Denis church were, until recently, overgrown in dense vegetation and only sporadic details gave any indication of its orientation in time and space. Irrespective of the quite poor condition of the structure we can infer some conclusions related to its dimensions and position. The church building exhibits the customary east to west orientation.

The question that arises pertains to the main entrance to the church given the datum indicating that its door faced Mutvoran, i.e. southward (Bertoša 2015, 120-121). The main portal, however, was most likely on the west face of the building. This can be concluded for a number of reasons. It is, namely, to this face of the building that the existing path to the structure and the cadastral plot it

Sl. 10 Crtež vanjskog lica južnog zida crkve s označenim zazidanim prolazom (zeleno) i dijelom prekrivenim raslinjem (smeđe) (izradio: M. Banda).

Fig. 10 Drawing of the outer face of the south wall of the church with the walled-up passage (in green) and the part covered by vegetation (in brown) (by: M. Banda).

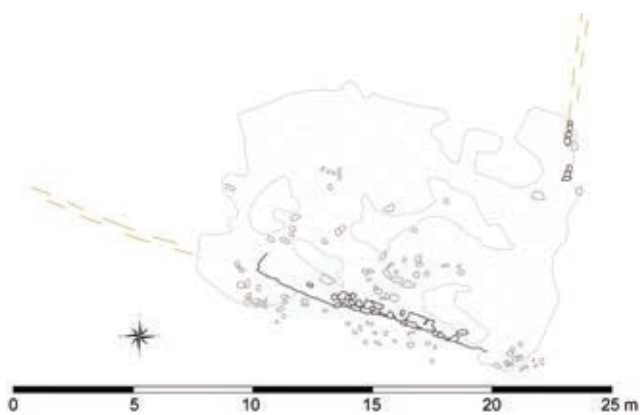
Sl. 11 Pogled na vanjsko lice južnog zida crkve (fotografija: J. Višnjić).

Fig. 11 View of the outer face of the south wall of the church (photo by: J. Višnjić).

kamenja, odnosno nasip koji je najmanji u odnosu na ostala tri zida. Ovo ukazuje kako je ovdje bilo najmanje urušenog materijala odnosno mogući ulaz. O gabaritima eventualnog zapadnog ulaza ne može se govoriti dok se ne provedu arheološka istraživanja. S druge pak strane, o samim gabaritima crkve može se izvući dovoljno podataka nakon što je izrađena nacrtana dokumentacija i obavljeno geodetsko snimanje. Upravo je južni uzdužni zid sačuvan gotovo cijelom svojom dužinom koja iznosi 10 m, što je ujedno i dužina same crkve, dok mu visina na jugoistočnom kutu iznosi 1,8 m (sl. 10, sl. 11). Zazidani prolaz nalazi se 3 m od jugozapadnog ugla crkve i širine je 0,9 m (sl. 12). Širina crkve iznosi oko 6,5 m. Dimenzije crkve koje se spominju u starijoj (Schiavuzzi 1908, 92–93) i nešto novijoj literaturi (Buršić–Matijašić, Matijašić 1996, 13; Matijašić 1988, 38) odgovaraju dimenzijama

Sl. 12 Pogled na zazidani otvor na južnom zidu crkve (fotografija: J. Višnjić).
Fig. 12 View of the walled-up opening in the south wall of the church (photo by: J. Višnjić).

Sl. 13 Tlocrt sačuvanih konstrukcija unutar i u neposrednoj blizini ostataka crkve (izradio: M. Banda).
Fig. 13 Ground plan of the preserved features in and in the immediate vicinity of the remains of the church (by: M. Banda).

stands on leads: coming from the west, i.e. from the road running from Stara Stancija to Bratulići. Further, there is in the south lengthwise wall the already cited small 0.9-metre-wide passage/door that communicated with the area to the south of the church. Also, at the location of the west wall of the church with the presumed entrance portal the heap of stone, i.e. the bank, is small when compared to the other three walls. This would indicate the west wall as having produced the smallest quantity of collapsed material, i.e. a possible entrance opening. We can say nothing confidently as to the dimensions of a presumed western entrance until such time as archaeological investigation (excavation) is performed. Further, sufficient data concerning the actual dimensions of the church can be gathered following the production of drawn documentation and a geodetic survey. The lengthwise south wall, to wit, is preserved to almost its entire length of ten metres, which is equivalent to the length of the church structure itself, with its height at the southeast corner standing at 1.8 metres (Fig. 10; Fig. 11). The 0.9-metre-wide walled-up passage is located three metres from the southwest corner of the church (Fig. 12). The church has a breadth of about 6.5 metres. The dimensions of the church as provided in the older (Schiavuzzi 1908, 92–93) and somewhat more recent (Buršić–Matijašić, Matijašić 1996, 13; Matijašić 1988, 38) literature correspond with the dimensions determined in the production of documentation in the course of 2019 and 2020. Thus, Schiavuzzi gives the dimensions of the church as 10.75 by 6.25 metres, and says that it was abandoned in 1724 (Schiavuzzi 1908, 92–93). To the eastern side the church had, based on the current data and the visible elements, a flat wall with what was likely an inscribed apse. The south wall of the church is 0.55 to 0.6 metres thick. Part of the outer face of the south wall is in very poor condition, either missing or irretrievably destroyed. Among the humus and stone on the surface at the structure there is a significant quantity of thin stone tiles (slate), which indicates their use prior to the collapse of the church as a roof covering material (Fig. 13). The working hypothesis sees the structure as an aisleless chapel with an inscribed apse and a flat outer wall where the apse area inside the church is not revealed or interpreted in the outer envelope. It most likely had a single roof shared by the nave and the apse, forming the body of the church as a single, compact and unarticulated prismatic mass, with the rear wall formed as a flat, unbroken surface (Marušić 1974, 7). This church building type is relatively well represented and known of in Istria (Demonja 1998; Marušić 1974). Supporting this hypothesis are data gathered in the course of this year's

dobivenim izradom dokumentacije tijekom 2019. i 2020. godine. Tako Schiavuzzi navodi da je crkva bila dimenzija 10,75 x 6,25 m te da je napuštena 1724. godine (Schiavuzzi 1908, 92–93). S istočne je strane crkva imala, prema trenutnim podacima i vidljivim elementima, ravan zid s najvjerojatnije upisanom apsidom. Južni zid crkve je širine od 0,55 do 0,6 m. Dio vanjskog lica južnog zida u jako je lošem stanju te ili nedostaje ili je pak nepovratno uništen. Na samoj površini objekta, uz sloj humusa i kamenja, vidljiva je veća količina tanjih kamenih ploča (škrila) što ukazuje kako je prije urušavanja krov crkve bio prekriven upravo njima (sl. 13). Radna hipoteza je kako je riječ o jednobrodnoj kapeli s upisanom apsidom i ravnim vanjskim zidom na kojima je apsidalni dio unutarnjeg crkvenog prostora neotkriven i neinterpretiran u vanjskom plaštu. Najvjerojatnije je ista krovna konstrukcija pokrivala brod i apsidu čime je crkveno tijelo zadržalo jedinstvenu kompaktnu i neraščlanjenu prizmatičnu masu, a začelni se zid protezao kao ravno zatvoreno platno (Marušić 1974, 7). Ovakav je tip crkve u Istri relativno dobro zastupljen i poznat (Demonja 1998; Marušić 1974). Na ovakvu hipotezu upućuju podatci dobiveni ovogodišnjim radovima čišćenja i izrade dokumentacije. S obzirom na stanje postojećih zidova ovo se ne može tvrditi *a priori* već se mora potvrditi ili opovrgnuti novim radovima koji prije svega uključuju arheološka istraživanja.

PRIJEDLOG DATIRANJA I ANALOGIJE

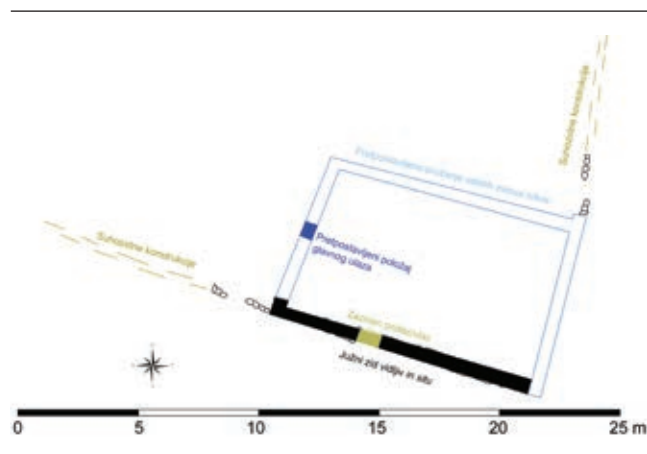
Skupina crkvenih spomenika s upisanim apsidama najbrojnija je među spomenicima crkvene arhitekture u Istri, a prema Marušiću postoje dvije podgrupe i niz tipova. Vremenski raspon koji obuhvaćaju ovakvi objekti započinje još od ranog srednjeg vijeka pa sve do 15. stoljeća (Marušić 1974, 9). S obzirom na tek radnu hipotezu kako je riječ o objektu s upisanom apsidom i ravnim začelnim zidom, ovoj raspravi ćemo se posvetiti tek nakon što budemo imali sigurnu potvrdu naše pretpostavke što je neizvedivo bez arheoloških istraživanja. Stoga će se ovdje tek preliminarno razmotriti nekoliko točaka koje se mogu ticati ovog objekta i koje će u kasnijoj obradi kako materijala, stilskih i kronoloških značajki, tako i arhitektonskih odlika biti detaljno elaborirane te potkrijepljene prikupljenim dokazima i analogijama objekata istih ili sličnih karakteristika (sl. 14).

S obzirom kako se crkva sv. Dionizija spominje u Istarskom razvodu, koji predstavlja skup spisa nastalih u razdoblju od 12. do 14. stoljeća (Bratulić 1989, 8), valja imati na umu kako je tijekom nastanka tog dokumenta crkva već postojala. To znači kako je sagrađena tijekom 12. ili najkasnije u 13. stoljeća što prema ustaljenim

clearing works and documentation production. Given the condition of the existing walls this cannot be asserted a priori—it needs to be confirmed or refuted by new work which, primarily, includes archaeological investigation.

PROPOSED DATE AND ANALOGIES

The group of heritage religious buildings with inscribed apses is the most numerous among the heritage religious architecture in Istria, with Marušić proposing two subgroups and a number of variant types. The period of time in which structures of this kind appear begins in the early medieval period and runs through to the fifteenth century (Marušić 1974, 9). Given what is still a working, tentative hypothesis; that this was a structure with an inscribed apse and a flat rear wall, our attention will turn to this discussion only once we have a confident corroboration of our premise, which necessarily requires archaeological investigation (excavation). We will thus here offer only a preliminary consideration of a number of points that may concern this building and which will be elaborated in detail and corroborated by the collected evidence and analogies among buildings of the same or similar characteristics in the subsequent analysis of the materials, the stylistic and chronological attributes, and the architectural attributes (Fig. 14).

Sl. 14 Shematski prikaz tlocrta crkve sa sačuvanim južnim zidom te pretpostavljenim pružanjem ostalih arhitektonskih elemenata objekta (izradio: M. Banda).

Fig. 14 A schematic view of the church's ground plan with the preserved south wall and the proposed alignment of the structure's other architectural elements (by: M. Banda).

Given that the St Denis church is mentioned in the *Istrian Book of Boundaries*, a collection of documents created in the period from the twelfth to fourteenth century (Bratulić 1989, 8), we should bear in mind that the church already stood during the period of the production

definicijama stilskih obilježja u Istri predstavlja razdoblje romanike. No, to ne znači kako ona kasnije, posebice u gotici nije doživjela određene preinake. Naravno, ovo ne isključuje i ranije postojanje samog objekta bilo u sakralne ili profane svrhe, no bez konkretnih arheoloških dokaza to je sve na razini spekulacije i takvi se zaključci mogu izvesti tek nakon što se stilski i arheološki utvrdi kojem razdoblju ili razdobljima ovaj objekt i okolni prostor pripadaju. Od 11. do polovice 14. stoljeća najzastupljeniji tip sakralne arhitekture u Istri jesu jednobrodne crkve, a tipska skupina jednobrodnih crkava s upisanim apsidama najbrojnija je i ravnomjerno zastupljena po cijeloj Istri (Demonja 1998, 71-72; Fučić 1953, 71-72; Marušić 1974, 7, 9; Mohorovičić 1955, 508-509), dok su prilično brojne i one s istaknutim apsidama koje pripadaju istom razdoblju (Demonja 1999, 17)¹³. Kako ne postoje pouzdani kronološki elementi, točno datiranje crkve sv. Dionizija treba uzeti s rezervom.

Ovom prilikom navest ćemo tek nekoliko obližnjih sačuvanih jednobrodnih crkvi s upisanim apsidama koje imaju slične ili iste karakteristike kao i ostatci crkve sv. Dionizija. Riječ je prije svega o crkvi sv. Martina u Bičićima (Demonja 1998, 119-121; Marušić 1974, 13-14) koja se nalazi nešto više od 5 km sjeverozapadno. S obzirom na vrlo vjerojatno postojanje starijeg horizonta ispod crkve sv. Dionizija, valja napomenuti sličnosti s crkvom sv. Martina gdje su arheološka istraživanja provedena 2009. (Višnjic 2009) i 2010. godine utvrdila kako je crkva nastala na starijim temeljima koji pripadaju kasnoj antici i ranom srednjem vijeku (Višnjic 2010, 10, 17-18). Same dimenzije crkve sv. Martina iznose 12,5 x 5,6 m (Demonja 1998, Dis. 25). Druga crkva koju valja spomenuti u ovom kontekstu je sv. Marija „od Sniga“ nedaleko Morožina koja se datira u 11. ili 12. stoljeće, ali je prema spolijama ugrađenim u same zidove danas vidljivog objekta sasvim jasno kako je također nastala na starijim temeljima (Demonja 1998, 122, 126; Marušić 1974, 12-13). Još jedna crkva koju valja navesti je kapela sv. Germana kod Režanaca. Dimenzijama gotovo u potpunosti odgovara crkvi sv. Dionizija i datira se u razdoblje romanike (Demonja 1998, 128-129; Marušić 1974, 14, sl. 2). Sve ovdje navedene crkve koje donekle odgovaraju predmetnom objektu imaju upisanu kvadratnu apsidu kao i još nekoliko crkvi na prostoru Istre, prije svega njezina zapadnog i južnog dijela (Demonja 1998, 73-74: 22-29; Marušić 1974, 10-16, Sl. 17). Ovdje svakako valja spomenuti i crkve s upisanom polukružnom apsidom sličnih dimenzija koje

of this document. This means that it was erected in the course of the twelfth or, at the latest, in the thirteenth century, which, following the established definition of stylistic characteristics in Istria, falls into the Romanesque period. This does not, however, mean that it did not see certain subsequent alterations, especially during the Gothic period. This does not, of course, rule out an earlier existence of a structure, in a sacral or a profane role, but without concrete archaeological evidence, however, these considerations are merely speculative and hard conclusions can be drawn only after it is determined, in terms of the style and the archaeology, to which period or periods this structure and the surrounding area belong to. From the eleventh to the mid-fourteenth century the aisleless church is the predominant type in sacral architecture in Istria, and the aisleless church type with inscribed apses forms the most numerous group and is uniformly represented across the whole of the peninsula (Demonja 1998, 71-72; Fučić 1953, 71-72; Marušić 1974, 7, 9; Mohorovičić 1955, 508-509), while those with projecting apses from the same period are also quite numerous (Demonja 1999, 17)¹³. As there are no reliable chronological elements, any precise dating of the St Denis church should be taken with reservation.

Here we shall enumerate only a few nearby preserved aisleless churches with inscribed apses that have similar or the same characteristics as those of the remains of the St Denis church. This includes, first and foremost, the St Martin church in Bičići (Demonja 1998, 119-121; Marušić 1974, 13-14), situated just over five kilometres to the northwest. Given the very likely existence of an older horizon beneath the St Denis church we should note the similarity with the St Martin church, where archaeological investigation performed in 2009 (Višnjic 2009) and 2010 determined that the church was raised atop older foundations from the late antique and early medieval periods (Višnjic 2010, 10, 17-18). The St Martin church measures 12.5 by 5.6 metres (Demonja 1998, Dis. 25). The second church noteworthy in this context is the St Mary Major (Saint Mary of the Snows) church not far from Morožini, dated to the eleventh and twelfth centuries but quite clearly raised atop older foundations, as is evident from the spolia incorporated into the walls of the presently visible structure (Demonja 1998, 122, 126; Marušić 1974, 12-13). Another noteworthy religious building is the St Germanus chapel in Režanci. Its dimensions are almost entirely consistent with those of the St Denis church and

¹³ Prilikom pisanja ovog rada u obzir su uzeti slični sakralni objekti na širem istarskom i sjevernojadranskom prostoru (Demonja 1998; Demonja 1999; Marušić 1974; Mohorovičić 1955).

¹³ In the production of this paper we took into consideration similar sacral buildings in the broader area of the Istrian peninsula and the northern Adriatic (Demonja 1998; Demonja 1999; Marušić 1974; Mohorovičić 1955).

se pak nalaze na prostoru cijelog poluotoka s većom koncentracijom na prostoru Labinštine (Demonja 1998, 73-74: 1-16; Fučić 1955, 71; Marušić 1972, 93; Marušić 1974, 17-22). Stoga, i mikrogeografski smještaj crkve sv. Dionizija upućuje na to kako bi se moglo raditi o objektu s upisanom kvadratnom apsidom.

Jednobrodne crkve ovakvog tipa, bilo s istaknutom ili upisanom apsidom, javljaju se u romaničkom razdoblju širom Europe, a nisu bile nositeljice razvoja arhitektonskog stila ili oblika, te su razlike među tim crkvama gotovo neprimjetne (Demonja 1999, 26). Razvidno je kako romaničko-gotička podgrupa predstavlja veoma brojnu cjelinu koja ukazuje na predromaničko ili čak starije porijeklo (Marušić 1974, 10). Ipak, najveći problem predstavlja preciznost datiranja jednog ovakvog objekta s obzirom na nedostatak jasnih stilskih i morfoloških elemenata gradnje. Stoga se radna hipoteza o romaničkom objektu mora jasno potvrditi ili pak opovrgnuti konkretnim materijalnim dokazima koje je moguće prikupiti jedino temeljitim i multidisciplinarnim istraživanjima. Do tog trenutka moramo se, s obzirom na sve iznesene podatke, prikloniti hipotezi kako je riječ o objektu kojeg smještamo u širi vremenski raspon romaničkog razdoblja dok tipološki najvjerojatnije pripada jednobrodnom objektu s upisanom kvadratnom apsidom.¹⁴

S obzirom kako se crkva sv. Dionizija javlja kao jedno od mjesta na stanicama komisije koja određuje granice posjeda u Istarskom razvodu koji je nastao krajem 13. i početkom 14. stoljeća (1325. godine) (Bratulić 1989, 6-7) jasno je kako je ovo gornja granica gradnje crkve odnosno *terminus ante quem*. Ako se radna hipoteza pokaže točnom i ako je uistinu riječ o jednobrodnoj crkvi s upisanom apsidom kakve se javljaju od 11. stoljeća (Marušić 1974, 43, Sl. 16) onda je moguće dobiti i *terminus post quem*. Također, donja granica 11. stoljeća odgovara i najstarijim dokumentima koji su korišteni prilikom izrade dokumenta Istarskog razvoda (Buršić-Matijašić 2013, 62). Nadalje, u Istarskom se razvodu crkva spominje u kontekstu razgraničavanja¹⁵ Mutvorana,

it is dated to the Romanesque period (Demonja 1998, 128-129; Marušić 1974, 14, Fig. 2). All of these religious buildings, which are to some extent consistent with the building of our interest, have an inscribed square apse, as do a number of other churches in Istria, especially in its western and southern regions (Demonja 1998, 73-74: 22-29; Marušić 1974, 10-16, Fig. 17). Certainly also noteworthy are the churches with inscribed semi-circular apses of similar dimensions found across the whole of the peninsula, with a greater concentration in the broader area of Labin (Demonja 1998, 73-74: 1-16; Fučić 1955, 71; Marušić 1972, 93; Marušić 1974, 17-22). Even in terms of its micro-geographic location there are indications that this was a structure with an inscribed square apse.

Aisleless churches of this type, with either projecting or inscribed apses, appear in the Romanesque period across Europe; they were not vehicles of the development of architectural style or form, and the variations among them are almost negligible (Demonja 1999, 26). It is evident that the very prevalent Romanesque-Gothic subgroup points to a proto-Romanesque or even older origin (Marušić 1974, 10). The chief challenge, however, is in the precise dating of a structure of this kind, given the lack of clear stylistic and morphological elements of its construction. Thus, the working hypothesis of a Romanesque structure needs clear corroboration or refutation through concrete material evidence, which can only be gleaned by way of exhaustive and multidisciplinary archaeological investigative work. Until such time we must—given the data presented—lean in favour of the hypothesis that places the structure in the broad range of the Romanesque period, while in terms of typology it most likely was an aisleless structure with an inscribed apse.¹⁴

Given that the St Denis church appears as one of the places on the stops made by a commission determining the boundaries of landholdings for the demarcations detailed in the *Istrian Book of Boundaries*, produced in the late thirteenth and early fourteenth century (1325) (Bratulić 1989, 6-7) it is clear that this is the upper boundary for the erection of the church, i.e. the *terminus ante quem*. If the working hypothesis is proven correct and if the structure is in fact an aisleless church with an inscribed apse, the likes of which appear from the eleventh century (Marušić 1974, 43, Fig. 16) then we will also have a *terminus post quem*.

¹⁴ S obzirom kako to ne možemo tvrditi *a priori*, postoji mogućnost kako je riječ o jednom od četiriju tipova crkvi prema Marušiću, kojima je zajednički element jednobrodni prostor četverokutnog tlocrta s jednom upisanom apsidom oblikovanom na razne načine (Marušić 1974, 26).

¹⁵ Granični karakter šireg prostora između mletačke i habsburške Istre u kojem se nalazi i crkva sv. Dionizija, ostao je zabilježen u obližnjem toponimu *deferencija* (Buršić-Matijašić, Matijašić 1996, 13) udaljenom oko 2 km sjeverozapadno, između današnjih naselja Manjadvorci i Glavani.

¹⁴ Given that this assertion cannot be made *a priori*, there is the possibility that this was one of the four types of churches as proposed by Marušić that share the common element of an aisleless space of rectangular footprint with one inscribed apse of multiple variants (Marušić 1974, 26).

Barbana¹⁶ i Raklja, a kako se može iščitati iz teksta i ako se može osloniti na njegovu autentičnost, komisija je prilikom obilaska terena koristila znanja staraca/starješina iz navedenih područja, a uz crkvu sv. Dionizija su pronašli stare križeve i zlamenja¹⁷ (Bratulić 1989, 116–117). Time se gornja granica postojanja crkve može pomaknuti za još barem dvije generacije odnosno u drugu polovicu 13. stoljeća. Stoga na temelju vidljivih arhitektonskih karakteristika, pisanih izvora te određenih zaključaka dobivenih tijekom istraživanja smatramo kako s pravom možemo suziti vrijeme nastanka jedne faze ovog sakralnog objekta u razdoblje od 11. do sredine 13. stoljeća. Naravno, pitanje o postojanju starijeg, bilo sakralnog ili profanog objekta na ovom mjestu bez arheoloških istraživanja i analize materijala i dalje ostaje otvoreno.

ZAKLJUČAK

Izradom dokumentacije stekli su se preduvjeti za ostale radove koji su prijeko potrebni na očuvanju, sanaciji i prezentaciji ovog objekta čime je napravljen prvi korak u ostvarenju ove ideje. Sasvim je razvidno kako je sakralni objekt nastao na starijem antičkom nalazištu te je intenzivno korišten tijekom romanike, ali i kasnije. Značaj ovog vrijednog arheološkog, spomeničkog i sakralnog objekta pokazuje i njegov spomen u Istarskom razvodu kao *sv. Duniž*. Važno je također naglasiti kako najvjerojatnije pripada grupi jednobrodnih crkvi s upisanom apsidom kakve su brojne i dobro poznate na čitavom istarskom poluotoku, ali i kvarnerskim otocima. Međutim, bez obzira na određene zaključke dobivene ovim radom, neke stvari ipak ostaju nedorečene. Tako ne postoji dovoljno elemenata pomoću kojih se može ustvrditi o kakvoj je apsidi riječ u unutrašnjosti te će ova rasprava biti pobliže elaborirana tek nakon izvedenih terenskih arheoloških istraživanja. U kojem je razdoblju

¹⁶ Postojanje Barbana kao stalnog, utvrđenog naselja i županije, odnosno jasno utvrđenog upravno-teritorijalnog entiteta na kojem se tijekom 11. i 12. stoljeća dovršavao proces feudalizacije, dokazuje dokument iz 1025. godine o utvrđivanju međa između Vodnjana i Gočana, Barbana i Svetvinčenta, a koji se spominje u tekstu Istarskog razvoda 1275. godine (CDI: CDI II, 364: 624, 611–654; Huić 2015, 60). Isto tako stvaranjem velikog feuda grofova Goričkih u 13. stoljeću (Kosi 2018, 40–43) počinje pojačana gradnja novih kaštela i popravaka starih (Huić 2017, 135) pa se u tom kontekstu može zaključiti kako je u tom razdoblju nastala i eventualna obnova crkve sv. Dionizija s obzirom kako postoje indicije kako je kaštel u Barbanu postojao još i tijekom 12. stoljeća (Huić 2017, 129), a isto tako postoje i arheološki dokazi o funkcioniranju kaštela Stari Rakalj u istom razdoblju (Percan 2019, 61) čime postaje jasno kako je ova crkva na tromeđi komuna zapravo morala postojati bar od trenutka nastanka navedenih utvrda.

¹⁷ „Od tu idoše ravno na kubu, na kanton crekve S(ve)toga Duniža, i tu najdoše stare križe i stara zlamenja.“

The eleventh century lower boundary is also consistent with the oldest documents used in the production of the *Istrian Book of Boundaries* (Bursić–Matijašić 2013, 62). Further, the book mentions the church in the context of the demarcation¹⁵ of Mutvoran, Barban¹⁶ and Rakalj and, as can be read from the text, and if we can rely on its authenticity, the commission relied in its tour of the terrain on the knowledge of elders from these areas, and found old crosses and boundary markers¹⁷ (Bratulić 1989, 116–117) alongside the St Denis church. This means that we can move the upper boundary of the existence of the church for at least two generations, i.e. into the second half of the thirteenth century. Therefore, on the basis of the visible architectural characteristics, the written sources, and certain conclusions drawn during investigative work we feel that there are grounds to narrow the period of the emergence of one phase of this sacral building to the period from the eleventh to the mid-thirteenth century. Of course, the matter of the existence of an older sacral or profane building at this site remains open pending any possible future archaeological investigation and analysis of materials.

CONCLUSION

The production of documentation lays the groundwork for other efforts essential to the preservation, rehabilitation and presentation of this structure and is the first step towards the realisation of this idea. It is quite evident

¹⁵ The nature of the broader region that includes the St Denis site, lying along the frontier between Venetian- and Habsburg-held Istria, has been preserved in the nearby toponym *Deferencija* (Bursić–Matijašić, Matijašić 1996, 13) about two kilometres to the northwest, between the present-day settlements of Manjadvorci and Glavani.

¹⁶ The existence of Barban as a permanent, fortified settlement and county seat, i.e. as a clearly established administrative and territorial entity that in the eleventh and twelfth centuries saw the completion of the process of feudalisation, is evidenced in a document from the year 1025 concerning the determination of the boundaries between Vodnjan and Gočan, Barban and Svetvinčenat that is mentioned in the text of the *Istrian Book of Boundaries* in 1275 (CDI: CDI II, 364: 624, 611–654; Huić 2015, 60). Likewise, the formation of the large fief of the counts of Gorica in the thirteenth century (Kosi 2018, 40–43) begins with the intensified construction of new and the repair of older castles (Huić 2017, 135) such that, in this context, we can infer the conclusion that a possible renovation of the St Denis church also occurred during this period given the indications that the castle in Barban stood as early as the twelfth century (Huić 2017, 129), and the fact that there is archaeological evidence of an active castle at Stari Rakalj in the same period (Percan 2019, 61), which makes it clear that this church, at the boundary of three communes, must in fact have existed at least from the moment the cited fortifications were raised.

¹⁷ “From here they went straight to the *Cubba*, to the corner of the church of Saint Denis, and here they found old crosses and old boundary markers.”

nastao najstariji sakralni objekt? Je li kapela korištena i nakon romanike i u kojoj mjeri? Jesu li se dogodile kakve preinake u gotici? Kakav je odnos sakralnog objekta spram antičkog horizonta lokaliteta? Ovo su samo neka od pitanja koja se nameću i prethode terenskim istraživanjima. Upravo bi se arheološkim iskopavanjima dobili određeni odgovori te bi funkcioniranje ovog prostora u navedenim razdobljima postalo bar malo jasnije. Svakako, odgovori na ova i mnoga druga nepostavljena pitanja uvelike bi obogatili spoznaje o ovoj mikrolokaciji, ali i nešto širem prostoru kako jugoistočne Istre tako i šireg prostora u antici i srednjem vijeku, a značaj koji ovaj objekt predstavlja valja iskoristiti i valorizirati u sadašnjosti, a ne u budućnosti.

that this sacral structure was erected atop an older antique site and that it saw intensive utilisation during the Romanesque period and later. The significance of this valuable archaeological, heritage and sacral building is also evident from its mention in the *Istrian Book of Boundaries* as “sveti Duniž”. It should also be emphasised that it most likely belongs to a group of aisleless churches with inscribed apses, the likes of which are numerous and well known across the whole of the Istrian peninsula, and on the Kvarner region islands. Irrespective of the conclusions drawn in this paper, however, some issues do remain uncertain. Thus, there are insufficient elements whereby we could determine the nature of the apse in the interior, and this matter can only be more precisely elaborated following the performance of archaeological investigation in the field. In what period was the oldest sacral building erected? Was the chapel used after the Romanesque period and in what measure? Were there any alterations during the Gothic period? What is the relationship of the sacral building with the antique period horizon at this site? These are only some of the questions that arise and precede field investigation. Archaeological excavation would provide certain answers and the life of this area in the cited periods would be elucidated with at least slightly greater clarity. In any event, the answers to these and other questions would greatly enrich our insight into this micro-location and the broader area, both southeast Istria and the farther afield, in the antique and medieval periods. The significance of this structure should be used to good advantage and given the attention it deserves now rather than in some distant future.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- ALBERI, D. 2001. *Istria: Storia, arte, cultura*. Trieste.
- BAČIĆ, B. 1974. *Izvještaj o putovanju u Krnicu u srpnju godine 1974*. Izvještaj u Dokumentacijskom odjelu Arheološkog muzeja Istre br. 757 od 1. 8. 1974.
- BADURINA, A. (ur.) 1990. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- BADURINA, A. (ur.) 2000. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, IV. dopunjeno izdanje*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- BARTOLIĆ, M., GRAH, I. 1999. *Crkva u Istri: osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i pulske biskupije*. Pazin.
- BERTOŠA, S. 2004. Iz crkvene prošlosti Barbana (16.–19. stoljeće). *Croatica Christiana periodica*, Vol. 28 No. 53, 59–88.
- BERTOŠA, S. 2015. *Barban i mletački Loredani: Život u pokretu, ljudi i događaji*. Pazin – Barban – Pula.
- BRATULIĆ, J. 1989. *Istarski razvod*. Pula.
- BULIĆ, D. 2014. *Rimska ruralna arhitektura Istre u kontekstu ekonomske i socijalne povijesti*. Doktorski rad, Odjel za arheologiju, Sveučilište u Zadru.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 1996. *Antički lokaliteti općine Marčana*. Izvještaj u Dokumentacijskom odjelu Arheološkog muzeja Istre br. 723-1 od 17. 9. 1996.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 1997. *Izvještaj o obilasku Stare Stancije (Prodol)*. Izvještaj u Dokumentacijskom odjelu Arheološkog muzeja Istre br. 1087 od 16. 12. 1997.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K., MATIJAŠIĆ, R. 1997. Arheološka topografija Prodola i Filipane. *Histria archaeologica* 27/1996, 5–18.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 2013. Gradinska naselja na putu Istarskog razvoda. *Bertošin zbornik. Zbornik u čast Miroslava Bertoše, knjiga 2*, 61–70. Pula – Pazin.
- DEMONJA, D. 1998. Contributo alla tipologia delle chiese romaniche in Istria: le chiese uninavate con absidi inscritte / Prilog tipologiji romaničkih crkava u Istri: jednobrodne crkve s upisanim apsidama. *Atti, Centro di ricerche storiche* 28/1999, 63–160. Rovigno.
- DEMONJA, D. 1999. Istarske romaničke jednobrodne crkve s istaknutim apsidama. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29, 17–32.
- DEMONJA, D. 2007. *Romaničke crkve u Istri*. Zagreb.
- FUČIĆ, B. 1953. Izvještaj o putu po Istri 1949. godine. *Ljetopis JAZU, knjiga 57*. Zagreb.
- GUERRY, E. 2013. A time and place for suffering: Picturing the Vie de Saint Denis in Paris. *Artistic translations between fourteenth and sixteenth centuries: international seminar for young researchers; proceedings*. University of Warsaw Press, 69–94.
- HUIĆ, I. 2015. *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre od 10. do 18. stoljeća - urbanistički razvoj i preobrazbe*. Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.
- HUIĆ, I. 2017. Urbanizam srednjovjekovnih naselja na granici mletačke i habsburške Istre. *Istra u novom vijeku. Monografije i katalozi* 30, 119–138. Arheološki muzej Istre, Pula.
- JELENIĆ, M. 2005. *Hreljići, Majka Božja od Zdravlja. Hreljići*.
- JOKSIMOVIĆ, M. (ur.), *Visitatio apostolica Diocesis Polensis episcopi Augustini Valerii A. D. MDLXXX / Apostolska vizitacija Pulske biskupije biskupa Agostina Valiera 1580. godine (u objavi)*.
- JURKOVIĆ, M. 2001. Quelques réflexions sur la basilique carolingienne de Saint-Denis: une œuvre d'esprit paléochrétien. L'abbé Suger, le manifeste gothique de Saint-Denis et la pensée victorine. 37–57. Pariz.
- KANDLER, P. [2003.] *Codice Diplomatico Istriano (CDI), Volume secondo: Anni 1200 - 1299. Anno 1275*. [Varese, 2003.]
- KOSI, M. 2018. *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek „Dežele Kras“*. Založba ZRC. Ljubljana

- KRNJAK, O. 2016. Ustroj istarskog poluotoka od 15. do kraja 18. stoljeća. T. Bradara, O. Krnjak (eds.), *TEMPORIS SIGNA. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*. Monografije i katalozi 26, 39–51. Arheološki muzej Istre, Pula.
- KRNJAK, O. 2016a. Vjerski život. T. Bradara, O. Krnjak (eds.), *TEMPORIS SIGNA. Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*. Monografije i katalozi 26, 307–411. Arheološki muzej Istre, Pula.
- KRNJAK, O., RADOSSI, G. 1996. Notizie storico-araldiche di Pola. *Atti del Centro di ricerche storiche Rovigno* vol. XXVI, 115–205.
- KUDIŠ BURIĆ, N., LABUS, N. 2003. *Dalle parti arciducali e sotto San Marco. Visite arciducali fatte del anno 1658 et venete 1659 / U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom. Vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659*. Rijeka.
- MARUŠIĆ, B. 1972. Tri spomenika crkvene arhitekture s upisanim apsidama u Istri. *Histria archaeologica* III/1972, Svezak 1, 77–105.
- MARUŠIĆ, B. 1974. Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom. *Histria archaeologica* V/1974, Svezak 1–2, 5–97.
- MATIJAŠIĆ, R. 1988. *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća*. Latina et Graeca, Radovi, knj. VI, Zagreb.
- MATIJAŠIĆ, R. 1998. *Gospodarstvo antičke Istre. Arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st.pr.Kr.-III. st.posl.Kr.)*. Pula.
- MATIJAŠIĆ, R. 2006. Naseljenost krničkog područja u antici, u: *Krnica od prapovijesti do danas* (ur. K. Buršić-Matijašić), Zbornik radova znanstvenostručnog skupa održanog 1996. godine, Rakalj: Čakavski sabor, Katedra Susreti na Dragom kamenu, 21–30.
- MILOTIĆ, I. 2010. *Crkva u Istri: povijesna i kulturna baština*. Pazin – Poreč.
- MOHOROVIČIĆ, A. 1957. Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 62, 486–536. Zagreb.
- MORTON, R. S. 1961. St. Denis patron saint of syphilitics. *British journal of venereal diseases* 37, 285–288.
- PERCAN, T. 2018. *Izvještaj o zaštitnim arheološkim istraživanjima u uvali Blaz (k.č. 1407/26 k.o. Rakalj) u Općini Marčana u 2018. god.* Izvještaj HRZ-a, Juršići – Zagreb.
- PERCAN, T. 2019. *Izvještaj o provedenim arheološkim istraživanjima na gradini i kaštelu Stari Rakalj u Općini Marčana u 2019. god.* Izvještaj HRZ-a, Juršići – Zagreb.
- PERCAN, T. 2020. *Izvještaj o provedenim arheološkim istraživanjima na prostoru crkve Sv. Tudora u Općini Marčana u 2019. god.* Izvještaj HRZ-a, Juršići – Zagreb.
- PETRONIO, P. 1968. (1681.). *Memorie sacre e profane dell'Istria*. Trieste.
- PPUO Marčana 2009. *Prostorni plan uređenja Općine Marčana. Knjiga I*. Marčana 2009.
- SCHIAVUZZI, B. 1908. Attraverso l'agro colonico di Pola. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* vol. XXIV, 91–171.
- TOMMASINI, G. F. 1837. (1641.) De' Commentarj storici geografici della Provincia dell'Istria, libri otto. *Archeografo Triestino* IV. Trieste.
- UJČIĆ, Ž. 1996. *Marčana - srednjovjekovni i sakralni arheološki lokaliteti*. Izvještaj u Dokumentacijskom odjelu Arheološkog muzeja Istre br. 723 od 6. 9. 1996.
- VIŠNJIĆ, J. 2009. *Izvešće o arheološkim istraživanjima nalazišta Bičići - Sv. Martin 2009. g.* Izvještaj HRZ-a, Juršići – Zagreb.
- VIŠNJIĆ, J. 2010. *Izvešće o arheološkim istraživanjima nalazišta Bičići - Sv. Martin 2010. g.* Izvještaj HRZ-a, Juršići – Zagreb.
- ZMAIĆ, V. 2007. Krvavići-Boškina, Rimaska villa rustica. Antika. Nepokretni nalazi. *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula - Karlovac*. Ur. Luka Bekić, Zagreb, 76 – 103.